

УДК 75.03 «14/16»

*Василишина Наталія Анатоліївна,
старший викладач кафедри
графічного дизайну та реклами
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв,
здобувач кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого
мистецтва і архітектури
eurostudents2010@gmail.com*

ОССИАНИЧНА ТЕМА У ФРАНЦУЗЬКОМУ ЖИВОПИСІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ФОРМУВАННІ ПЕЙЗАЖНИХ ПАРКІВ ЄВРОПИ

Мета роботи – дослідити епоху романтизму, проаналізувати творчу програму романтиків та визначити головні риси романтичного мистецтва, розглянути проблеми особистості та взаємозв'язок літератури та живопису доби романтизму. У статті аналізується роль літератури у формуванні пейзажних парків зазначеної епохи. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-культурного, компаративного методу та методу формального аналізу. Зазначений методологічний підхід дає змогу розкрити та піддати аналізу твори видатних майстрів епохи романтизму. **Наукова новизна** роботи полягає в розширенні уявлень про значення романтизму у мистецтві ХІХ ст., дає змогу виявити взаємозв'язок літератури і живопису, а також дослідити розвиток садово-паркового мистецтва епохи. **Висновки.** Романтизм, який охоплює літературу, живопис, музику, також яскраво був втілений і у садово-парковому мистецтві. Створивши культуру цілої епохи, романтизм залишив людству великі духовні цінності. Він складався і розвивався як розгалужена і багатогранна культура, потужний рух якої відбився в різних сферах духовно-практичної діяльності людини.

Ключові слова: романтизм, парк Монрепо, преромантична поезія, фінський епос, ландшафт, Дж. Макферсон, пейзажний парк.

Василишина Наталья Анатольевна, старший преподаватель кафедры графического дизайна и рекламы Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств, соискатель кафедры теории и истории искусства Национальной академии изобразительного искусства и архитектуры

Оссианические тема во французской живописи и ее значение в формировании пейзажных парках Европы

Цель работы. Исследовать эпоху романтизма, проанализировать творческую программу романтиков и определить главные черты романтического искусства. Рассмотреть проблемы личности и взаимосвязи литературы и живописи эпохи романтизма. В статье анализируется роль литературы в формировании пейзажных парков обозначенной эпохи.

Методология исследования заключается в применении историко-культурного, сравнительного метода, и метода формального анализа. Указанный методологический подход позволяет раскрыть и подвергнуть анализу произведения выдающихся мастеров эпохи романтизма. **Научная новизна** работы заключается в расширении представлений о значении романтизма в искусстве ХІХ в., позволяет исследовать взаимосвязь литературы и живописи, а также изучить садово-парковое искусство эпохи. **Выводы.** Осмысление закономерностей развития романтизма в европейском искусстве дает возможность утверждать, что плодотворная взаимосвязь различных

видов искусств стала исключительным явлением эпохи, которая объединила художников с определенным мировоззрением и особым отношением к тогдашней действительности.

Ключевые слова: романтизм, парк Монрепо, предромантическая поэзия, фінський епос, ландшафт, Дж. Макферсон, пейзажний парк.

Vasylyshyna Nataliia, Senior lecturer of the Graphic Design and advertising chair, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Ph-candidate of the Theory and art history chair, National Academy of Fine Art and Architecture

Ossyan's theme in french painting and landscape art of the XIX century

Purpose of Article. The main purpose is researching of the Romanticism area, analysis of Romanticism creative program and identify the main features of romantic art. Considering the problem of identity and connection between literature and art in the Romantic period. The article examines the role of literature in landscape park of that era. **Methodology.** The research methodology consists of the historical-cultural comparative method and the method of formal analysis. This methodological approach allows to reveal and to analyse works of great masters of the Romantic era. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of this research is to extend the idea of the significance of Romanticism art in XIX century. The author tries to examine the relationship between literature and art in the works of the Romantic artists. **Conclusions.** Understanding the regularities of Romanticism progresses in European art allows the author to state that the interrelation of various kinds of art is the exclusive phenomenon of the era. This epoch united the artists with a specific reflection the reality.

Keywords: Romanticism, Classicism, synthesis, landscape, symbolism, identity, harmony.

Актуальність теми дослідження. Мистецтво XIX століття займає особливе місце в історії європейської культури. Саме в цей період формується новий напрямок – романтизм. Він одразу став антикласицистичним, саме так його бачили відомі теоретики епохи. Відкидається пануючий у класицизмі культ античності і проголошується свобода творчості. Романтизм став не просто напрямком, він об'єднав цілу культурну епоху.

Важливо відзначити, що дослідження мистецтва саме цієї епохи постає дуже цікавим матеріалом для глибокого вивчення культури XIX ст. Почесне місце займає французький романтизм, який був цікавим і своєрідним. Процес становлення і подальшого розвитку романтизму у Франції відбувався шляхами, які не властиві були для розвитку романтизму в інших європейських країнах. Тому ця тема потребує ґрунтовного подальшого дослідження.

Ця тема пов'язана з поглибленим вивченням означеної доби у мистецтві. У наш складний вік все частіше людство звертається до надбань романтиків. Статті і наукові конференції, які проводяться в світі, свідчать про велику цікавість до цієї теми. Естетичні погляди романтиків, викладені в відомих теоретичних працях епохи, стосуються широкого кола питань. Одним з найважливіших правил творчості стає повна свобода і культ почуттів – визначальний для романтизму.

Мета роботи – дослідити епоху романтизму, проаналізувати творчу програму романтиків та визначити головні риси романтичного мистецтва, розглянути проблеми особистості та взаємозв'язок літератури та живопису доби романтизму. У статті аналізується роль літератури у формуванні пейзажних парків зазначеної епохи.

Виклад основного матеріалу. Романтизм як напрямок виникає на межі XVIII і XIX століть і становить цілу культурну епоху. Він охоплював літературу і мистецтво багатьох країн Європи та Америки, привносячи нове світо-

сприйняття та нову естетику. Різні культурні і художні традиції обумовили своєрідність романтизму в різних країнах, але спільні або дуже близькі риси та тенденції дають змогу розглядати його як феномен цілої епохи.

Перші представники цього напрямку – німецькі романтики упроваджують сам термін «романтизм», і це поняття об'єднало літературу і мистецтво епохи (зокрема, в теоретичних працях А. В. Шлегеля). Романтизм одразу стає альтернативою пануючому класицизму. Сама естетика романтизму стає співзвучною естетичним потребам часу і обґрунтована видатним теоретиком німецького романтизму Новалісом у «Фрагментах» [9, 324-333], де він торкається широкого кола питань. Романтизм як напрямок вперше виникає в літературі, тому саме німецькі романтики стають першими теоретиками романтизму. На батьківщині романтизму, в Німеччині, існували дві романтичні школи – енська та гейдельберзька. Естетичні принципи романтизму відбилися у багатьох теоретичних працях та маніфестах представників напрямку: «Фантазії про мистецтво» Л. Тіка і В. Вакенродера, «Фрагменти» Ф. Шлегеля [14, 189-209], «Християнство або Європа» Новаліса [10, 306-324], передмова до другого видання «Ліричних балад» В. Вордсворта [1, 261-278], «Про літературу» Ж. де Сталь [13, 374-383], передмова до драми «Кромвель» В. Гюго [2, 447-459] та ін.

У добу романтизму особливо тісно відчувається взаємозв'язок літератури, музики та живопису, романтики не розмежовують ці види мистецтв. Такий синтез мистецтв став можливим лише в цей період, а література стала одним з головних джерел натхнення для художників-романтиків. Літературний герой займає почесне місце в творах живопису. Темою зображень стають найвідоміші літературні сюжети, героями яких захоплені як художники, так і їхні сучасники. У результаті з'являються видатні твори живопису, які не є простою ілюстрацією літературних творів. Це вже явище нове та самостійне, бо перетворені талантом майстра, глибоко розкриті, нові образи втілюють почуття та думки самого художника, набувають здатність говорити від його імені.

У XIX столітті надзвичайно популярними стають «Поєми Оссіана», які були опубліковані ще в середині XVIII ст. Написані вони були не стародавнім бардом Оссіаном (як усі вважали), а шотландським поетом Джеймсом Макферсоном. Ця видатна робота була звичайною літературною містифікацією, яка стала предметом нечуваних захоплень у всій Європі [12].

В Англії – Вальтер Скотт, поети Озерної школи, Байрон, у поезії якого відбився цей вплив. Особливо відчутний оссіанізм в Німеччині, де Клопшток, Гердер, Шіллер та інші поети «Бурі та натиску» стали його вірними послідовниками [8]. Й. В. Гете свій власний переклад з «Оссіана» включає до роману «Страждання юного Вертера» – «Пісні Сельми».

Європейська слава приходить до «Оссіана» завдяки французькому перекладу П. Летурнера «Оссіанових поєм» 1788 року. Оссіанізм відчутний в поезії і прозі Ламартіна та Шатобріана. Починаючи з XVIII ст. поняття «оссіанізм» означає вже не просто літературний стиль, а стає більш змістовним, ніж просто елегантний колорит і любов до всього дивовижного та надзвичайного.

«Оссіан» – джерело натхнення не тільки для відомих поетів і письменників, захоплюючий сюжет для драм та опер. До цієї теми починають звертатись і художники епохи. У французькому живописі: А.-Л. Жироде-Тріозон «Оссіан, який зустрічає тіні французьких воїнів», Ф. Жерар «Оссіан на березі Лори закликає духів грою на арфі», Ж.-О.-Д. Енгр «Сон Оссіана» та ін.

А.-Л.-Жироде – Тріозон на початку ХІХ століття був уже відомим у Франції художником. Ще наприкінці ХVІІІ століття він активно виставляє свої роботи, навіть 1799 року стає членом журі Салону. У часи незаперечного авторитету Давида Жироде – Тріозон шукає свій шлях, який відходить від пануючого класицизму. Його вподобання швидко змінюються разом зі зміною сюжетів.

Наполеон вибирає Жироде – Тріозона, бо дуже цінував талант художника. Саме йому доручено написати нову картину для заміського будинку у Мальмезоні. 1802 року художник пише роботу «Оссіан, який зустрічає тіні французьких воїнів». Дивовижний її сюжет: у потойбічному світі сам Оссіан і герої його пісень з великою пошаною зустрічають наполеонівських генералів, які щойно доблесно загинули на полі бою [5].

А.-Л. Жироде-Тріозон сміливо поєднує в одній роботі оссіанівський сюжет з історичними постатями. Республіканські герої – Жубер, Дюгом'є, Марсо, Дезе, Дамп'єр, Клебер, Шампйонн у потойбічному світі, зустрінути Оссіаном.

Іл. 1. А.-Л. Жироде-Тріозон. Оссіан, який зустрічає тіні французьких воїнів. 1802. Полотно, олія. 192 x 184. Мальмезон, Палац.

Примарний холодний світ заповнює увесь простір картини. Нагромадження прозорих тіл, які рухаються в тривожному ритмі. Окрім цього, багатофігурна композиція ще ускладнена багатьма символічними атрибутами. Давид цією картиною був просто роздратований: «Він втратив розум, чи я нічого не розумію в живописі» [5, 6].

Ще один французький художник – Франсуа Жерар. Для Мальмезону він пише іншу картину на відомий сюжет 1801 року. Натхненний легендарною поемою, художник створює картину «Оссіан на березі Лори закликає духів грою на арфі». Ця картина ілюструє поему «Битва при Лорі» Макферсона: «...так слухай про битву при Лорі, дзвін її сталі давно завмер» [5].

Іл. 2. Ф. Жерар. Оссіан на березі Лори закликає духів грою на арфі. 1801.
Полотно, олія. 180,5 x 198,5. Мальмезон, Палац.

Навколо панує тиша. Легкі хмаринки опустилися на берег Лори. Сумні невагомі постаті зачаровані чудовим співом Оссіана. Пальці співця перебирають струни арфи, довге скуповджене волосся розвіяне нічним вітром.

Ж.-О.-Д. Енгр вважався стійким прибічником класицистичної доктрини, він ніколи не хотів належати до «відступників» романтиків. Однак саме він так захоплюється сюжетами із середньовіччя і Відродження: «Рафаель і Форнарі-

на», «Паоло і Франческа да Ріміні», «Смерть Леонардо да Вінчі» [12, 91]. Його приваблює і екзотика Сходу, як і романтиків. Захопившись «Оссіаном», художник створює картину, яку він так остаточно і не завершив. Велике полотно 1812 року «Сон Оссіана».

Енгру вдається передати «кельтський напівморок» – царство мрій, туманне і північне, свідомо обмежуючи свою палітру сірими тонами. Група предків на другому плані нагадує античний рельєф, це враження підсилюється кольором «мармуру», а також самими постатями. Тут присутні античні воїни у військових обладунках, які ще згадують героїчне минуле. Верхнє світло вихоплює з мороку саме цю групу предків. По-античному прекрасна оголена жінка врівноважує постать воїна зі щитом. На першому плані сам Оссіан. Він сидить у глибокій задумі, схиливши сиву голову на арфу, окутаний складками яскраво-червоного одягу. Обличчя співця майже не видно, але така деталь, що він босоніж, ще більше підкреслює його легендарність. Він справжній мандрівник і співець.

Іл. 3. Ж.-О.-Д. Енгр. Сон Оссіана. 1812. Полотно, олія.
348 x 275 Монтобан, Музей Енгра.

Оссіанічна тема стає також провідною в садово-парковому мистецтві епохи. Розвиток пейзажних парків у Європі тісно пов'язаний з процесами, які відбуваються в живописі, літературі, філософії. У формуванні цих парків відбилося захоплене ставлення до природи, не порушеною людиною. В Англії пейзажні парки виникають в епоху панування в мистецтві романтизму, і в садово-парковому мистецтві такий парк став своєрідним протестом проти французького класицизму XVII ст. [4, 51].

Картини перших пейзажних парків повинні були відображати в основному сумні настрої. Тут обов'язкові надгробні урни, могили, руїни. Романтичний сум підкреслювався плакучими формами дерев і чагарників. У парках стають обов'язковими річки та мальовничі озера. Романтичні каскади, що шумували на кам'янистих розсипах водоймища, повністю замінюють регулярні водні системи та стрункі фонтани класицизму.

Твори Дж. Макферсона стали відомими в Росії ще за життя самого поета. Уперше вони були згадані в російських виданнях 1768 року. Із середини 1770-х років Росія захоплюється англійською передромантичною поезією, вже у XVIII столітті вже з'являється переклад «Поем Оссіана». Оссіанізм відчутний у віршах Г. Р. Державіна, М. М. Карамзіна, а також В. Жуковського та Є. Баратинського. 1814 року О. С. Пушкін публікує вірш «Кольна» (Наслідування Оссіана), а у першій пісні поеми «Руслан и Людмила» з'являються рядки, навіяні Дж. Макферсоном, це всім добре відомі: «Дела давно минувших дней, Преданья старины глубокой» [11, 654]. Далі продовжує цю тему М. Ю. Лермонтов «Гроб Оссіана» (1830). «Поеми Оссіана» суттєво вплинули на становлення російського романтизму, відбившись у поезії декабристів К. Ф. Рилєєва та В. К. Кюхельбекера. Відомий вірш В. К. Кюхельбекера має підзаголовок «Спогади про картину Жироде»:

И улеглися стихии,
В лоно безмолвья и сна
Пали воздушные змии,
Снова на небе луна,
Старца луна осветила:
Будто широкие крыла,
Вьётся с рамен его плед,
Молча и прадед, и дед,
Сын и отец, и клеветы,
В лунное злато одеты,
Слушают барда побед... [7, 2]

Ці картини міг бачити поет під час перебування у Парижі у 1821 році [7]. До самого початку XX століття російські поети пишуть «на тему Оссіана». Так, у Й. Е. Мандельштама є вірш 1914 року «Я не слышал рассказов Оссіана...»

Парк із поетичною назвою Монрепо (мій відпочинок) знаходиться біля Выборга. Його художній образ був обумовлений своєрідністю природи північно-західної частини Карельського перешийка. Його основна частина – смуга,

частина суші між бухтою і кам'яною грядою. Захоплюють деталі цього ландшафту – нагромадження валунів і льодовикові скелі. Парк архітектора П. Гонзага створював неповторний настрій «елегійного суму». Символічний надгробок у вигляді урни, меморіальна колона, іменна алея, хатина пустельника. Парк органічно переходив у навколишній ландшафт, а його огорожа з диких валунів грала лише умовну роль.

Пізніше естетична концепція парку дещо змінилася під впливом пісень Оссіана. На початку XIX ст. у Монрепо зводяться споруди, які розвивають вже романтичну тему. У їхньому проектуванні беруть участь найвидатніші архітектори епохи – О. Монферран, А. Штакеншнейдер, англійський архітектор Ч. Х. Тетам [3, 156].

Період розквіту Монрепо збугається з періодом романтизму в російській культурі. Північні пейзажі садиби стали сприйматися в душі традиційних образів передромантичної поезії. Це обумовило і нову концепцію парку.

Естетичний вплив суворого ландшафту, самою природою як би створеного у душі пісень Оссіана, автори парку намагалися підсилити смисловим і художнім вмістом паркових будівель.

Ідея скінченності буття, улюблена тема романтизму, знайшла надзвичайно сильне втілення в ідеї розташування фамільного некрополя на скелястому острові. Звивисті стежки парку різко перетиналися прямою алеєю. Вона перетинала материкову частину парку і підводила до поромного причалу. Гранітні сходи від тінистого майданчику вели на верхів'я скелі. Саме там, на краю крутого урвища, поряд з надгробком-саркофагом Л. Г. Ніколаї, колишнього власника парку, стояла невеличка каплиця. Вона була створена у вигляді середньовічного замку з чотирма зубчастими баштами. Це був своєрідний апофеоз романтичного маршруту. Позаду залишилась мирська суєта, попереду – велична картина вічної природи [3, 156].

Приваблює увагу ще один надзвичайний об'єкт парку – величезна кам'яна брила, яка утримується на укосі скелі.

Пейзажі Монрепо викликали захоплену оцінку романтиків. Відомий теоретик романтизму О. Сомов описав свої враження від парку 1829 року. Свої враження від Монрепо залишив Д. Давидов, який згадував «бесіди оссіанічні біля палаючих пнів, під похмурим небом».

Співзвучні настроям парку рядки із «Еди» Баратинського, та рядки його ліричного циклу про Фінляндію. У Батюшкова також зустрічаються картини Фінляндії, без сумніву, навіяні враженнями від Монрепо. Його вірші також стилізовані в душі пісень Оссіана і давньоскандинавської поезії [3].

Із середини XIX століття романтизм втрачає свою чільну роль в літературі і в російській садибній культурі. Парк Монрепо починає вже сприйматись не стільки як декорація поем Оссіана, стільки як місце подій фінських рун.

1831 року у парку було встановлено статую Вяйнямейнена – фінського бога поезії. Вона відлита у Петербурзі за моделлю датського скульптора Г. Борупа. Це один з перших пам'ятників літературному герою. Встановлена біля пі-

дніжжя скель, які виходять майже до води, скульптура стала найкращою ілюстрацією до знаменитих рун [3, 156].

Іл. 4. Жакоте Л. Ж. Статуя Вяйнямейнена в парку Монрепо.
Літографія. 1830-ті роки.

1873 року розбита статуя була замінена новою. Її автором став фінський скульптор Й. Таканен. Сьогодні у парку розташована копія його роботи.

Наукова новизна роботи полягає у використанні отриманих результатів в теорії та практиці мистецтвознавства, а також в навчальному процесі, робить дослідження корисним в галузі світової культури.

Отже, романтизм, який охоплює літературу, живопис, музику, також яскраво був втілений і у садово-парковому мистецтві. Створивши культуру цілої епохи, романтизм залишив людству великі духовні цінності. Він складався і розвивався як розгалужена і багатогранна культура, потужний рух якої відбився в різних сферах духовно-практичної діяльності людини.

Література

1. Вордсворт У. Предисловие к «Лирическим балладам» / под. общ. ред. проф. А. С. Дмитриева // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М.: Издание Московского университета, 1980. – С. 261-278.
2. Гюго В. Из предисловия к драме «Кромвель» / под. общ. ред. проф. А. С. Дмитриева // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М.: Издание Московского университета, 1980. – С. 447-459.
3. Дмитриев В. Монрепо / В. Дмитриев // Наше Наследие. – 1989. – №2. – С. 149-158.
4. Жирнов А. Д. Искусство паркостроения / А. Д. Жирнов. – Львов, «Вища школа», 1977. – 208 с.
5. Кожина Е. Ф. Романтическая битва / Е. Ф. Кожина. – Л.: «Искусство», 1969. – 270 с.

6. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / под. общ. ред. проф. А. С. Дмитриева. – М.: Издание Московского университета, 1980. – 638 с.
7. Макферсон Дж. Поэмы Оссиана / Дж. Макферсон. – Л.: Наука, 1983. – 368 с.
8. Мислителі німецького романтизму / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 588 с.
9. Новаліс Фрагменти / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець // Мислителі німецького романтизму – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 324-333.
10. Новаліс Християнство або Європа / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець // Мислителі німецького романтизму – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 306-324.
11. Пушкин А. С. Сочинения. В 3-х т. Т. 1. Стихотворения; Сказки; Руслан и Людмила: Поэма / А. С. Пушкин. – М.: Худож. лит., 1985. – 735 с.
12. Раздольская В. Европейское искусство XIX века. Классицизм, романтизм / В. Раздольская. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 368 с.: ил. Сталь А.-Л.-Ж. О литературе в её связи с общественными установлениями / под. общ. ред. проф. А. С. Дмитриева // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М.: Издание Московского университета, 1980. – С. 374-383.
13. Сталь А.-Л.-Ж. О литературе в её связи с общественными установлениями / под. общ. ред. проф. А. С. Дмитриева // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М.: Издание Московского университета, 1980. – С. 374-383.
14. Шлегель Ф. Фрагменти / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець // Мислителі німецького романтизму. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 189-209.

References

1. Wordsworth W. Preface for «Lyric Ballads» / under. Society. Ed. prof. A. Dmitrieva // Manifesto of literature by West Europe Romantics – М. : edition of the Moscow University, 1980. – P. 261-278.
2. Hugo V. Preface for the drama «Cromwell» / under. Society. Ed. prof. A. Dmitrieva // Manifesto of literature by West Europe Romantics – М. : edition of the Moscow University, 1980. – P. 447-459.
3. Dmitriev, V. (1989). Mon Repos. Nashe Nasledie, 2, 149-158 [in Russian].
4. Zhyrnov, A.D. (1977). Art of park landscaping. Lviv «Vyshcha Shkola» [in Russian].
5. Kozhina, E. F. (1969). Romantic Battle. Leningrad: «Iskusstvo» [in Russian].
6. Manifesto of literature by West Europe Romantics / under. Society. Ed. prof. A. Dmitrieva. – М. : edition of the Moscow University, 1980. – 638 p.
7. McPherson, J. (1983). Ossyan's Poem. L.: Nauka [in Russian].
8. Rudnytsky, L. & Feshovets, O. (Eds.). (2003). Thinkers of German Romanticism. Ivano-Frankivsk: Lilya-NB [in Ukrainian].
9. Fragments of Novalis / Compiled by Leonid Rudnytsky Oleg Feshovets // Thinkers of German Romanticism – Ivano-Frankivsk: Lileya-NB, 2003. – P. 324-333.
10. Novalis Christianity or Europe / Compiled by Leonid Rudnytsky Oleg Feshovets // Thinkers of German Romanticism – Ivano-Frankivsk: Lileya-NB, 2003. – P. 306-324.
11. Pushkin, A. S. (1985). Works. In 3 Volumes. Volume 1. Poems. Fairy-Tales. Ruslan and Lyudmila. Moscow: Artist. Lit. [in Russian].
12. Razdolskaya, V. (2005). European art of XIX century. Classicism, Romanticism. SPb.: Azbuka-Klassika [in Russian].
13. Steel A.-L.-ZH. About literature in connection with public establishment / under. Society. Ed. prof. A. Dmitrieva // Manifesto of literature by West Europe Romantics – М. : edition of the Moscow University, 1980. – P. 374-383.
14. Schlegel F. Fragments / Compiled by Leonid Rudnytsky Oleg Feshovets // Thinkers of German Romanticism – Ivano-Frankivsk: Lileya-NB, 2003. – P. 189-209.